

ՀԱՆԴԵՍ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՍՊԱՆԻԱ ՅԵՏ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՐՈՒԱԾՈՅՆ

Սպանիա խղճալի վիճակի մէջ է. այն ազգը՝ որուն սուրը ձգեցաւ երբեմն մինչև 'ի ծագս երկրի, և որուն սահմանաց մէջ արեգակն երբէք չէր մտնէր, այսօր քաղաքական գծաութեամբ՝ որ միշտ ադիտարներ եղած է աշխարհի, գէպ 'ի կործանումն իւր կը դիմէ։ Բայց ցաւալին այն է, որ չկայ մէկն որ խաղաղէ այդ երկիրը, անմիջա՝ մտութեան սկզբամբ ամենքն ալ անտարբեր աչք նայելով՝ այնչափ տարապարտ արիւնհեղութեանց վրայ։ Երկաթուղիք աւերած են, թղթաբերք դադրած և յարաբերութիւնք ընդհատած. անանկ որ և ոչ խեղճութեանց լուրերը կը հասնին փութով և ստուգութեամբ. զորոնք ճիշտ իմանալու համար պէտք է երբեմն շաքաթով սպասել. և ահա այսպիսի է Պ. Քաստելարի անկման և Կարլոսեանց զօրանալուն դէպքը, որոց վրայ կը հրաւիրեմք մեր ընթերցողաց մտադրութիւնը։

Ա.

Ազգային ժողովը (Cortès) գումարուեցաւ յունուարի 2ին, բայց առանց յօրինաց պահանջեալ պատրաստութեանց. բազմախուռն ամբոխ մը խռնած էր ժողովարանին առջին, պաշտօնեալ քաղաքային ոստիկանութեան զինուորներէ. զուրար թէպէտ խռովութեան նշան չկար, բայց ներսը խորհրդասենեակը յուզման մէջ էր, պատրաստուելով 'ի բանակառութիւն։ Ժամն երեկոյեան երեք ու կիսուն Պ. Սալմերոն

ներս կը մտնայ ընկերութեամբ փոխանակ. նախագահին, և վշտացեալ դիմօք կը բազմի 'ի բարձ պաշտաման իւրոյ. և կը հասնին հետզհետէ երեսփոխանք և պաշտօնակալք։ Պ. Քաստելար կը նստի երկնագոյն բազմոցի մը վրայ ուժաթափ և պարտասեալ. կը բազմի իր մօտ արտաքին գործոց պաշտօնեայն՝ Պ. Քարվալալ, կործեն ուրախամիտ՝ մօտեցած տեսնելով այն վայրկեանն՝ յորում պիտի ազատի իր պաշտամանէն։ Նոյն զգացումը կը փայլէր նաև իր աթոռակցին Պ. Բետրեկալին՝ ելումսից պաշտօնէին դիմաց վրայ. և զարմանք չէ. վասն զի Սպանիոյ մէջ ելումսից պաշտօնատարութիւնն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ տանջանարան մը, զոր եթէ գիտնար Տանդէ՝ անշուշտ չէր մոռնար իր 'Կոթից մէջ։

Ժողովը բացուելով՝ կ'արտասանէ Պ. Քաստելար իր ատենաբանութիւնը, որ կ'ընդունուի 'ի բարեկամաց ծախահար գումութեամբ, և 'ի ձախակողմեանց՝ կեցցէ դաշնադրական հասարակապետութիւն աղաղակներով։ Պ. Քաստելար կը մերկանայ երեսփոխանաց՝ հասարակապետութեան կործանման վտանգը, և թէ փութալու են ձեռնառու ըլլալ իրեն՝ կարգ ու հրահանգութիւն հաստատելու։ Երբ կը լմննցէ խօսքը, Պ. Օլլաս կ'առաջարկէ ընդունիլ պաշտօնարանին բաղադրագիրութիւնը. բայց մէկէն 'ի ձախակողմեանց Պ. Սանդալարիա ոտք ելլելով՝ կը ծանուցանէ երեսփոխանաց ժողովոյն՝ թէ անպատեհ է ընդունիլ զայն. այն առեւն Պ. Քաստելար կը պատասխանէ սպառնալով՝ զլուծումն և գհրաժեշտ պաշտօնարանին, որով կը ստիպէ զՍանդալարիա յետս կոչել իր առաջարկութիւնը։ Ապա օրական խնդրոյն

կը դառնան առաջարկեալ 'ի Պ. Ոլլտէ. վէճը կ'երկարի բոլոր գիշեր տեւելով մինչև ցառաւօտ: Պ. Սլալմերոն պաշտօնաւարանին գէմ բուռն ատենախօսութիւն մը կ'ընէ. որուն կը պատասխանէ Պ. Քասազեար Հաւասար զօրութեամբ. և ինքը զինքն ամեն ամբաստանութեանց գէմ արգարացնելէն ետքը, կը պնդէ թէ պէտք է պահպանիչ հասարակապետական կուսակցութիւն մը հաստատել, և ջանալ միախորհուրդ վերկել զհայրենիս, յիսխանակ ընդունայն տեւական դրութեանց զոհելու զՍպանիա:

« Լա. գիտեմ, ըսաւ Պ. Քասազեար, որ զիս անհաւատարիմ և ուխտադրութեմ կը համարիք. գիտնալով էք որ շատ գեղեցիկ գաղափարներ ունիմ, բայց առ ժաման անգործագրելի են. չեմ ուզեր մտացածին տեսութեամբք կործանել հասարակապետութիւնը. գոհ եմ անկէ, և կ'ըսեմ որ այդ հասարակապետական կուսակցութիւնն որ կը ներկայանայ Հօս ճարտարախօսութեան, և ուրիշը զօրութեամբ ու կորուսութեամբ, պէտք է կերպարանափոխուի յերկուս մեծամեծ մասունս. մէկն ըլլայ խաղաղասիրական և կարի խաղաղասիրական, բայց յառաջդիմական և կարի յառաջդիմական. և միւսն դարձեալ խաղաղասիրական, այլ ոչ գիտապետական, ոչ իշխանական, ոչ ինքնակամական, այլ օրինական և կարի օրինական և պահպանողական. վասն զի պիտի պահպանէ ու հաստատէ իննեւտասներորդ դարուն. ամենամեծ գործը, գործը հասարակապետութեան: Դուք գգուչացուցէք ժողովուրդը ռազմավարութենէ, ցուցնելով թէ հասարակապետութեամբ պիտի ստանայ մարմնոյ և հոգւոյ հալը, մենք ալ գգուչացնենք միապետութենէ, ցուցնելով որ հասարակապետութեամբ երաշխաւորեալ է իր օրինաւոր շահը »:

Պ. Քասազեար Ս. Գաշուն հետ բռնած ընթացքն ալ բացատրելէն ետքը, խօսեցաւ գիտութեան վրայ. « Ինչ ըսեմ բանական նկատմամբ. արդեօք ժամանակ ու միջոց ունէինք լաւագոյն կերպով կարգադրելու. հարկը կը փութացնէր զմեզ: Պ. Սլալմերոն ինչ կը կարծէ. անկարելի էր այն յետին ժամերուն լաւագոյն կարգադրութիւն, Բարեբախտ ենք որ կրցանք գտնէ բանակին մէկ մասը գգեստաւորել, զինքն և պատրաստել. ծախելով առ այն 490 միլիոն ֆրանք այս վերջին չորս ամսոց մէջ. և զոր հիմա պէտք է յաւելուլ. վասն զի թէ որ 50,000 մարդ 'ի Պիլքայայ, 50,000 'ի Գաղապնիս, 15,000 'ի միջնաշխարհի, և 15 կամ 16 հազար ձի չունենանք, և աւ

սոնց տեղ ջանանք մանաւանդ խանդարել բանակը, և առաւելուլ անհրաժանգութիւնը, հաւատացէք, ո՛ր երեսփոխանք, որ մեր հարցը գլուխը չեկած աղէտքը մեր գլուխը կու գան. վասն զի ընդունայն խնդրոց վրայ վիճած ատենինս, Կաթոլիկեանք կարգի կը դնեն իրենք զիրենք. և եթէ զօրաւոր բանակ մը չընկողմագրեն մի իրենց, կը քալեն նոյն իսկ Մատրիտի՝ Թաղաւորական քաղաքին վրայ »:

Ստենաբուր վերջ տուաւ իր խօսիցն այս զօրաւոր խօսքերով. « Արդ՝ ուրիշ բան չի մնար ինձ, ո՛ր երեսփոխանք, բայց եթէ ըսել, որ եթէ կասկածելի եմ հասարակապետական կուսակցութեան, և եթէ պիտի յիշեմք զիս, աճապարեցէք. վասն զի թէ որ իշխանութեանս մէջ կայ բան մը որ կը ծանրանայ վրաս, ընտանեկան կրակարանէն հեռու ըլլալ է, ուր պիտի երթամ գուրութեամբ սրտի, վկայելով խղճմբտանոցս՝ թէ չորս ամիս ըստ ներելոյ կարողութեանս մնանայի հայրենեացս խաղաղութեան. և միշտ պիտի խնդրեմ Ստուծմէ որ օգնական ըլլայ ձեզ յաղթելու ամենայն գծուարութեանց որ ընդ առաջ ելլան, զօրացնելով հասարակապետութիւնը. զոր անկարելի կը համարիմ թէ կարենաք 'ի ձեռս բերել առանց այն միջոցաց գործածութեան որ նշանակեցի. վասն զի պատերազմին պատերազմով պատասխանելու է »:

Պ. Քասազեար հայրենասիրութեամբ վառուած այս սրտաշար խօսքերը գուրցելէն ետքը՝ կը ըստէ, և ժամն առաւօտեան վեցն էր: Երեսփոխանաց խորհրդարանը քուէարկութիւն կ'ընէ. որոց հարիւրը կառավարութեան կողմն ելլելով, և հարիւր քսանը հակառակ, Պ. Քասազեար կու տայ իր հրաժարումը: Սլալմերոն Պ. Սլալմերոն նախագահական աթոռն ելլալով, կը ջանայ նոր պաշտօնարան մը կազմել, որուն կը հաւանին Պ. Բալանքա ու Պ. Իի Մարկալ, որոնք արդէն գրեթէ համամիտ էին Պ. Սլալմերոնի, բայց մինչեւ երկարեցին թէ ամենայն ինչ միջոցաւ ըլլայ, ահա Պ. Սլալմերոն նոր պատգամաւորութիւն մը կ'ընդունի Բալիայէն՝ Մատրիտի գիտութեան հրամանատարէն՝ որ կ'ուզէ արձակել զժողովը: Զօրապետն Վիլլեիկա կը ծաւուցանէ երեսփոխանաց, թէ հինգ վայրկեան չնորհուած է իրենց խորհրդարանէն մեկնելու. որուն գէմ կը բողբոջէ Պ. Սլալմերոն և կ'ուզէ նորէն Պ. Քասազեարի դարձնել իր առաջին իշխանութիւնը. բայց նա բողբոջին կը մերժէ: Սլալմերոն երկու զօրաց գունդեր կը յարձակին երեսփոխանաց խորհրդարանին վրայ, և հինգ կամ

վից հրացանի հարուածով կը ցրտեն զեւրիսփոխանս. և երբ Պ. Քասաղեար չէր ուզեր շարժիլ տեղէն, բարեկամները մեծաւ զփուարութեամբ հաղիւ կրնան հեռացնել անկէ:

Այս այս կերպով պետական հարուածը կատարուեցաւ, զոր պատրաստներ էր Ռափիա զօրապետն ամենայն յաջողամտութեամբ ու պաշտ արեամբ: Երեսփոխանաց խորհրդարանին առջին չորս ֆոտոս միմեծից շարքեր էր, ամեն կարելի զգուշութիւններն ընելով որպէս զի ձայն չի լսուի. դարձեալ ուրիշ երկու միմեծից, Ալքայա ճառասարհը կը պահէին: Եւ Մատրիտի բոլոր ապագիտական կէտերը, Արեգական դուռը, Մայար հրապարակը, Գողեսոյ պալատն ու ճամբան՝ զինուորներով բռնուած էին. նոյնպէս զինուորները գրուած էին երկաթուղեաց կայարանը, հրամանաւ արգելելու զերեսփոխանս՝ որպէս զի չեթիւն ուրիշ մեծաւոր քաղաք ժողով գումարելու: Ընկաւ Պ. Քասաղեար, բայց ընկան և անոնք՝ որ իրեն անկուսի մեքենայներ էին: Մատրիտ անտարբեր աչօք նայեցաւ այս կրկնակի անկմանց վրայ, թերեւ և ուրախութեամբ:

Կործանեալ կառավարութեան տեղ ուրիշ մը պէտք էր կանգնել: Բափիա անշուստ հասիրութեամբ հետու բռնեց ինքը զինքը՝ միայն պարտք համարեցաւ ի ժողով կոչել առ այն զամենայն քաղաքացիս: Այս հրաւերքը նախ անոնք ընդունեցան, որ պետական հարուածը պատրաստներ էին. և յանձն առաւ Պ. Սերրանոյ ժողովոյն նախագահութիւնը. բայց բաւական նեղուեցաւ նոր պաշտօնարան մը կազմելու համար: Նախ կոչեց ի պաշտօն զնոյն ինքն զՊ. Քասաղեար և իր պաշտօնակիցն զՊ. Մեզոնիսովէ, բայց երկուքն ալ մերժեցին՝ ընտրելով զստակական կեանս: Երբ ի հասարակապետականաց ոչ ոք յանձն կ'առնուր պաշտօնատարութիւնը, Պ. Սերրանոյ բոլոր յոյսը Ալփոնսեանց վրայ դարձուց. բայց նոյն կրկնակցութեան երկու խոհեմագիտի գլխաւորքն ևս հրաժարեցան: Նոյն օրէն սկսաւ մէկէն տարածայնութիւնը դաշնաւորեալ պաշտօնէից մէջ, որոց թիւը տակաւին լրացած չէր: Պ. Զապալա՝ պատերազմի պաշտօնակց եղաւ, Թորիթէ՝ ծովու, Սակապա՝ արտաքին գործոց, Պալապուէր՝ գաղթականութեանց, և Կարչիա Ռուիզ՝ ներքին գործոց: Ի սկզբան Պ. Մարգոս և Ռիվերոյ մասն չունէին նոր պաշտօնարանին մէջ: Բայց երկրորդ օրը փոփոխութիւն մը կրեւով, Պ. Իչեկարայ եղաւ ելուստից պաշտօնակց, և Պ. Մարգոս՝ արգարու:

Թեան. իսկ այս նորինս շտապ կ'ապարէր ներքին գործոց պաշտօնէութեան, այլ Պ. Սակապա հաստատութեամբ դէմ կենտրուն՝ երկուքն լաւ համարեցան որ փոխանակ իրենց հակառակորդին՝ երրորդ մ'ըլլայ ներքին գործոց պաշտօնակց, և եղաւ Պ. Կարչիա Ռուիզ, միակ հասարակապետական ի պաշտօնարանի:

Այս նոր կառավարութիւնն իրեն տրամադրութեան աւելի յաջողութիւններ ունեցաւ: Նախ տեսաւ Կարթագինէի անկումը, որով Պ. Քասաղեարի պատրաստած յաղթութեան պտուղն ինքը ժողովեց: Ապա պար ինչ և է փորձ զգործակցութեան. քաղաքը բացաւ իր զանաւոր Գոմինկուէզ զօրապետին առջին, և խռովարար թողուցին զԿարթագինէ, յորում ըստ իրենց վկայութեան, հասարակապետութիւն հաստատելու պատրուակաւ՝ ամեն տեսակ տարբարատիւն գործեր էին: Նոյնապէս նաեւ երթալ կամեցողաց թող տեսաւ որ անցնին սպանիական նաւատորմին մէջէն և ապաւտանին Ալիրիկէի ափունքը: Իսկ ինացողները ներումն ընդունեցան, և շատ մը սպայք հանդերձ իրենց զինուորական աստիճանովը կանտնաւոր բանակին մէջ մտան: Նոյն իսկ ի Վալեսատոյիտ, ի Սիրակուսա և ի Պարչելլանս խռովութիւնը զսպուեցան մէկէն. և հիսսային բանակին հրամանատար Մորիոնէս զօրապետը, մէկէն հպատակութեան թուղթ խաւրեց նորա հաստատ կառավարութեան, որ զի անորոշ ժամանակաւ կը յերկրորդագիւր նոր Ալգային ժողովոյն համախմբութիւնը, Պ. Սերրանոյ արգել մը չունենալով առջին ուղեց կարգաւորել բանակը՝ Կարթագինացի դէմ՝ պատերազմելու:

Բայց շատ անգամ գործունէութիւն ցուցնող տէրութիւնը նշաւակ կ'ըլլան հակառակութեան, ազատական գաղափար պաշտպանողաց միսթարութիւնն ու չքմեղութիւնն այն է միայն, որ զիստատորք սովորաբար կարող չեն ի գործ՝ շատ անգաման հոգանալով անձնաւոր անփութութեամբ, և ժամակորոյս լինելով ընդունայն վէճերով և անպատշաճ հակաճառութեամբ: Սերրանոյ մարաշխատին պաշտօնարանը չկրցաւ կարգ զնել տնտեսականին ու ելուստականին. Պ. Մարգոս ու Պ. Սակապա փոխանակ իրենց գործոց պարապելու, օրագրաց մէջ իրարու դէմ կը պատերազմէին. որոց ետքին նշաւակ եղաւ անորոք նախատանայն Պ. Մարգոս հասարակապետութիւնը նախագահ կը համարէր բան զիչխանն Ալփոնսոս, իսկ Պ.

Ստեփանոսի զԱլփոնսոս քան զՀասարակապետութիւնը. և երկուքն ալ ուրիշ բանի չէին փափաքեր բայց եթէ անկման հակառակորդին, մնայով ինքն 'ի պաշտաման Միւս կողմանէ դարձնալ Պ. Սերբանոյ ու Պ. Չապալա կը տարածայնէին 'ի կարծիս, և մինչ խռովութեան վախ կար, կռաւ վարութիւնը դարձնալ նոր կերպարան մ'առաւ. Պ. Սերբանոյ 'ի նախագահութենէ պաշտօնարանին՝ անցաւ 'ի նախագահութիւն Հասարակապետութեան, նման Մաք-Մահոնի. այս տարբերութեամբ որ Մաք-Մահոն խորհրդարանէն ընտրուեցաւ օրինաւորապէս, իսկ Պ. Սերբանոյ Բափա զօրապետէն:

Բ.

Պ. Սերբանոյ Հազիւ Թէ կ'առնու իր նոր պաշտօնը, լուր Հասնելով Թէ Մորիոնէս զօրապետը յաղթուեր է 'ի Կարդոսեանց Պիլպաոյի առջին, ևր Թողու մէկէն զՄատիւտի, և կ'երթայ բանակին Հրամանատարութիւնն ինքն իր վրայ առնելու: Երկար ատեն կը կենայ 'ի Սոմորոսոյդոյ Պիլպաոյի մօտ, երբէք երբէք յարձակելով Կարդոսեանց դէմ, առանց որոշիչ պատերազմ մը տալու: Ծանր էր գործը. Կարդոսեանք այնչափ զօրացած էին, մինչև կասկած տալու յաղթութեան, որոնք Թէ որ շունենային առջևնին երկրին մեծամասնութեան ընդգիծադրութիւնը, և Հին կառավարութեան յիշատակները չգրգռէին զժողովուրդս իրենց դէմ ելլելու, անտարակոյս շատոնց տիրեր էին Սպանիոյ: Բայց դարձեալ ինչպիսի յաջողութիւն բախտի 'ի նպատակ իրենց 'ի Նաւարրա, 'ի Պիսքայա և 'ի Պաւքեան աշխարհս. ունին օգնական պատերազմափորձ, տոկուն և անխնջ ժողովուրդներ, որոնք կը դիմադրաւն ընդդէմ ամենայն վտանգաց ու գրովմանց, ոչ Թէ միայն Տոն Կարդոսի իրաւունքը պաշտպանելու այլ և կղերին դատը, և ամեն բանէ աւելի իրենց վազմի առանձնաշնորհութիւնները:

Այսպէս ժողովրդոց նպաստելովը՝ կը զայրանայ ու կը զօրանայ այն խռովութիւնը, որ 'ի սկզբան չնչին և աննշան բան մը կ'երևէր, անանկ որ սպանիական ազգը չճանչցողք յանկարծադէպ պատահար մը կը Համարէին առանց հետեւանաց. երբ Մորիոնէս զարկաւ Կարդոսեան բանակը, և Տոն Կարդոս աներևոյթ ճշաւ. Սերբանոյ կարծեց Թէ զինաթափ ըրաւ զապատմաւ: Բայց Կարդոսեան

զուեղերն օր քան զօր կը ստուարանային և կը փոխուէին 'ի կանոնաւոր զօրս. Ալփոնսոս իշխանն իր կողակցաւ 'ի Վադալոնիս, և Տոն Կարդոս 'ի Նաւարրա էր: Կարդոսեանք Հիւսիսակողմանց երկաթուղիքը կը խորտակէին և կը յառաջէին անխափան, մօտենալով Մատիւտի. բայց Հասարակապետական կառավարութիւնն այս ամեն սպառնալեաց առջին անփոյթ կ'երևէր. Պ. Քասգեյար Հազիւ Հազ սակաւաթիւ զօրաց բանակ մը կաղմելով, յանձնեց Մորիոնէսի Հրամանատարութեան: Այս զօրապետին ընտրութիւնը զոհացուցիչ չէր. վասն զի զինուորական գեղեցիկ յատկութիւններով Հանդերձ ունէր և մէկ քանի Թերութիւններ, որ Հասարակաց են այսօր 'ի Սպանիա, ինչպէս յանձնապատասխանութիւն և չափազանց սէր քաղաքագիտութեան: Բայց վերջապէս ձեռք զարկաւ գործոյն, և պատերազմեցաւ երկար ատեն Կարդոսեանց դէմ. և Թէպէտ չկրցաւ արշաւանաց առջևն առնուլ, սակայն անոնց զօրութեան կեղերնը հասաւ և ձեռք ընրաւ պատեւաբազմական գեղեցիկ դիրքեր:

Միշտ կը ջանային Կարդոսեանք տիրել Պիլպաոյի, որ գլխաւոր և հարուստ քաղաք մ'ըլլալուն, ոչ միայն կրնար մեծապէս օգտակար ըլլալ բանակին, այլ մանաւանդ զօրաւոր նաւահանգիստ մ'ալ ունենալուն՝ կրնային շարունակ 'ի յարաբերութեան ըլլալ դրսի տերութեանց հետ: Պիլպաոյ դարձեալ զօրաւոր ոտնակոխ մ'էր 'ի ներքուստ. վասն զի Հիւսիսային արևելակողմանէն միայն բաց է, բոլոր ուրիշ կողմերէ չըլլապատեալ 'ի լեռանց, ուստի դիւրութեամբ կ'ամրանայ և կը պաշտպանուի:

Կարդոսեանք կրցան մօտենալ Պիլպաոյի առանց մեծ ընդգիծադրութեան, և պաշարեցին քաղաքը ու նաւահանգիստը: Մորիոնէս Հասարակապետական զօրապետը՝ նպատակ դրաւ իրեն ազատել զՊիլպաոյ 'ի պաշարմանէ, և ջանաց առ այն ամենայն հաստատութեամբ ու ճարտարութեամբ: Թէպէտ երեսուն հազար Կարդոսեան զօրաւոր բանակի մը դէմ պիտի կռուէր, Թղանթներով և ամուր գիրքերով պատրաստեալ, բայց սիրտ ըրաւ ու զարնուեցաւ փետրուարի 25ին: Պատերազմը ձախկողմանն Թեւէն սկսաւ. Մորիոնէսի բանակէն մէկ քանի զօրաց զուեղեր Սնտիա զօրապետին Հրամանատարութեամբ, սկըսան Մոնդրէս լեռան վրայ ելլելու փորձ փորձել, և կրցան հասնիլ մինչև յամրութիւնս. և երբ կը կարծէին Թէ տիրեցին, Կարդոսեանք՝ որ առ վայր մի զաշտիր էին 'ի հարուածելոյ, ստատիկ կրակ մը սկսան

Թափել վրանին, Այն ատեն ստիպուեցան ետ քաշուիլ, և մտաւ իրենց ու աջակողմեան թեկին մէջ Նաւարրացւոց վաշտ մը. բայց վայրապար. վասն զի բանակն արդէն հարուածեալ էր, և թնդանօթք ու ռուսքը անդորոածելի եղեր էին, և անդադար ահաւոր կրակ մը կը թափուէր վրանին յամբոցաց: Վերջապէս արիւնհանելոյ պատերազմէ ետքը, հասարակապետական բանակն ստիպուեցաւ թողուլ արեամբ ստացած ամեն ամրութիւնները, և ետ քաշուիլ ցիր ու ցան: Կորսնցորդներ պատերազմը, կորսնցընելով միաթանգ և հազարի չափ զօրական, որ խռովութենէն ետքն եղած պատերազմաց մէջ ամենէն արիւնհանելոյ եղաւ: Բայց այս կորուստը ծանր հետեանք մ'ալ ունէր, այսինքն հասարակապետական կառավարութիւնը կարողութեանց զէմբանակ մը հանելու համար՝ ստիպուեցաւ մերկացնել երկրին միւս կողմերը, հիմա Կարողութեանց յաղթութենէն ետքը ազատագրւած կը մտնային ու կը տիրէին ամեն կողմանց:

Բայց հասարակապետական բանակը զեռն բոլորովին ջախջախած ու ոչնչացած չէր, և կրցեր էր պահել իր մէկ քանի ամբոթիւնները: Ուստի Սերրանոյ պատերազմին առաջնորդութիւնն ինքն իր վրայ կ'առնու, կը ժողովէ ցրուած բանակը, և հաստատուն խորհրդով միտքը կը դնէ զիմադրաւել ընդդէմ ամենայն վտանգաց, միայն թէ ազատէ զՊիլպաոյ 'ի պայարմանէ: Եւ իր այս նպատակին հասնելու համար ամենայն զոհ յանձն կ'առնու, մինչև իրեն կը կանչէ կինդրոնական բանակն ալ հանդերձ իրեն զօրապետովը, առանց վախնալու արձակ թողլու զՔաղալոնիա և զՄարտիր: Բայց այս օգտակար եղաւ Կարողութեանց: Կրիսդանի մտաւ մէկ քանի արձակ քաղաքներ, և Մապալ յանդգաստուելով լեւալեց զօրապետին վրայ հասնելով, խորտակեց իրեն երեք հազար զօրաց բանակը:

Սակայն Պ. Սերրանոյ 'ի Սոմորոսգրոյ զօրօք և թնդանօթք ամրացեալ, կատարեց ամենայն փութով այն ամեն զգուշութիւնները, որ կրնային ապահովել կամ զէթ խոտտանալ զյաղողութիւն: Պատրաստեցաւ Սոմորոսգրոյ հովտին խորը, բարձրացնելով ֆառք թնդանօթից շատ մը մարտկոցներ՝ զէմ յանդիման Կարողութեանց: Մեծ էին պատրաստութիւնք զէթ ըստ երևութիւն: Լաւ գիտէր Սերրանոյ որ ըլլալիք պատերազմը որովչէ պիտի ըլլար, և մեծ հետեանք պիտի ունենար թէ իրեն և թէ իր տէրութեանը. և եթէ կորուսանէր՝ վախճանն աքսոր էր:

Այս ամեն բաները լաւ գիտնալով Սերրանոյ՝ չատոնց 'ի վեր կը պատրաստուէր, և վերջապէս մայիսի 2ին զսրկաւ Կարողութեանքը և ցրուեց, և յաղթանակաւ Պիլպաոյ՝ մտաւ ազատելով քաղաքը երկար ժամանակեայ պաշարմանէ. և այս կերպով վերջ տուաւ քաղաքական պատերազմին որ 'ի հիւսիսակողմն Սպանիոյ:

Պատերազմին ինչպէս Սերրանոյի, այդքօք նոյնպէս և Տոն Կարողութիւնը համար որդիչ էր: Տոն Կարողութիւնը կրնար յաղթել Սերրանոյի, առնուլ Պիլպաոյ քաղաքը, բայց Մատրիտի մօտենալու համար զեռն ատեն պէտք էր: Պիլպաոյի տիրելէն ետքը, կրնար Տոն Կարողութեանքը օծել տալ ինքը զինքը Պիսքայիոյ. բայց իրեն այս յաղողութիւնը Սպանիոյ մէջ ընդդիմադրութիւն մը պիտի ծնանէր, որուն նշաններն արդէն կ'երեւէին: Բայց ուսկից արդեօք կը հետեւցուի այս բանս: Այն փորձէն՝ զոր տուած է Սպանիա շատ անգամ, ուր միշտ արտաքին ու քաղաքական պատերազմը՝ գաւառական պատերազմով լմնցած է:

Ն Ա Յ Ո Ւ Ն Ո Ւ Ն Ք . I

Գաղղիոյ կայսրն Նաբոլէոն Գ այսպէս երկար ատեն յերկուս միտս վարանելէն ետքը, ելից հնարք մը փրնտրուելով, վերջապէս տարւոյն վերջերը մտածեց միջին ճամբայ մը բռնել: Որոշեց որ Ս. Քահանայապետը գաղղիացի զօրաց գնդի մը պաշտպանութեամբ մնայ ժամանակաւոր իշխան Հռովմայ և չըլլակց կողմանց, իտալիոյ թողով արդէն անշատեալ գաւառները՝ Նաբոլէոն կը յուսար այս կերպով հաշտեցընել զՀռովմ իտալիոյ հետ և յորդորել 'ի խաղաղութիւն. սակայն քաջայայտ է ամենուն թէ ինչպիսի զայրացմամբ մերժուեցաւ այս առաջարկութիւնն երկու կողմանէ ալ: Ս. Քահանայապետը կը պահանջէր որ ետ դարձնեն իր հին կալուածները, մերժելով իբր խաբէական՝ Նաբոլէոնի ամեն առաջարկութիւն: